

تأثیر بحران افغانستان بر تاجیکستان

قاسم شاه اسکندراف^۱

بحران بسیار ساله افغانستان به ساحه‌های مختلف زندگی تاجیکستان تأثیر عمیق گذاشته است. تا زمانی که صلح و آرامش در افغانستان برقرار نشود، تاجیکستان پیامدهای منفی آن را احساس خواهد کرد. حل بحران افغانستان از بسیاری جهات مربوط به دولتهای بیگانه است که بعضی از آنها به‌طور آشکارا به کارهای داخلی افغانستان مداخله می‌کنند. موضع حکومت تاجیکستان و جمهوری اسلامی ایران در قبال افغانستان بارها تأکید شده است. تنها از راه مذاکره، با شرکت تمام طرفهای درگیر با قطع مداخله خارجی‌ان و تشکیل حکومت فراگیر که منافع تمام اقوام و ملیتهای ساکن افغانستان را دربرگیرد این بحران بیست و پنج ساله می‌تواند خاتمه یابد.

اعلام استقلالیت تاجیکستان و فروپاشی اتحاد شوروی، تقریباً به دوره‌ای راست آمد که در افغانستان حکومت اسلامی مجاهدین روی کار آمد. اما با پیروزی مجاهدین و سقوط نظام وابسته به شوروی جنگ بیش از ۱۰ ساله در این سرزمین خاتمه پیدا نکرده به مرحله جدیدی داخل گردید. اکنون گروههای جهادی برای کسب قدرت سیاسی با یکدیگر جنگ پیش می‌برند.

عدم نظم سیاسی و حکومت واحد فراگیر، ادامه جنگ در افغانستان تأثیر غیرمطلوبی به تاجیکستان رسانیده و می‌رساند. به عبارت دیگر جنگ افغانستان و ناآرامی‌ها در تاجیکستان به هم علاقه‌مندند.

۱. قاسم شاه اسکندراف محقق انستیتوی سیاست و اقتصاد جهانی تاجیکستان می‌باشد. نوشته کنونی به لهجه تاجیک بوده و در آن تغییری داده نشده است.

در ابتدای سالهای ۹۰ بعد از فروپاشی اتحاد شوروی، مرزهای تاجیکستان با افغانستان که از طرف مرزبانان روسیه محافظت می‌شدند به درجه قابل ملاحظه مستحکم نبودند. از این رو قریب بدون ممانعت، شهروندان هر دو کشور هم‌مرز از مرز عبور می‌کردند. با تشنج پیدا کردن وضع سیاسی در تاجیکستان محض از افغانستان به مقدار زیاد سلاح و مهمات آورده می‌شد که گروههای مخالف دولت مسلح می‌شدند. این کار با راه قاچاق به عمل برآورده می‌شد. حکومت رسمی افغانستان با نظر داشت وضع موجود کشور نمی‌توانست مرزهای شمالی خود را زیر نظارت گیرد. شخصان علیحده و قمندانهای احزاب مختلف که بعضی از آنها با دولت در حال جنگ بودند در این کار دست داشتند. سلاح عمدتاً با مواد غذایی و اموال ضیاعتی از قبیل آرد، نمک، قالی و فرش عوض کرده می‌شد.

باروی کار آمدن حکومت جدید در اجلاس ۱۶ شورای عالی جمهوری تاجیکستان در شهر خجند گروههای مسلح حزب نهضت اسلامی تاجیکستان به افغانستان گذشته، از آنجا سر موضع‌های مرزبانان روسیه و نواحی مرزی تاجیکستان حمله می‌کردند.

مقامات رسمی تاجیکستان بر این عقیده بودند که در این مرزشکنی‌های مسلحانه

اپوزیسیون تاجیک شهروندان افغان و همچنان نیروهای نظامی دولت نیز سهم داشتند.

حکومت دوشنبه در جواب، دهها یادداشت اعتراضی به حکومت افغانستان ارسال داشته، قاطعانه طلب می‌کرد که به مداخله مسلحانه از افغانستان خاتمه داده شود. اما ادعاهای حکومت تاجیکستان در خصوص مداخله مستقیم حکومت رسمی افغانستان در بسیار موارد مبالغه بودند. درست است که بعضی قمندانهای افغانی به مجاهدین تاجیک کمک می‌کردند. از جمله در سازماندهی اردوگاههای نظامی و تعلیم آنها. ولی چنانی که در بالا ذکر گردید بیشتر آنها مربوط به احزاب مخالف دولت افغانستان بودند. تبلیغات ضدافغانی که از طرف مقامات نظامی روس مستقر در تاجیکستان دامن زده می‌شد برای توجیه بمباران نواحی مرزی افغانستان از جانب آنها سازمان داده می‌شد.

تجربه نشان داد که حکومت پرزیدنت برهان‌الدین ربانی از ابتدا جانبدار استقرار روابط دوستانه با تاجیکستان بود و کوشش زیادی به خرج داده است تا اپوزیسیون و دولت تاجیکستان مشکلات خود را تنها از راه گفتشید حل و فصل کنند. اما بحران در افغانستان در راه

رشد همکاری‌های اقتصادی و تجارت میان این دو کشور مانعاً دشوار گردیده است.

سازشنامه و قراردادهایی که در نتیجه سفر رسمی رئیس‌جمهور دولت اسلامی افغانستان برهان‌الدین ربانی به تاجیکستان ماه دسامبر سال ۱۹۹۴ به امضا رسیدند، در روی کاغذ ماندند. بخصوص سازشنامه امضا شده درباره انتقال گاز طبیعی افغانستان به تاجیکستان اهمیت زیادی را قائل بود. مطابق این سازشنامه امضا شده درباره انتقال گاز طبیعی افغانستان به تاجیکستان اهمیت زیادی را قائل بود. مطابق این سازشنامه از اول سال ۱۹۹۴ می‌بایست انتقال گاز طبیعی افغانستان به واسطه خط لوله کیلیف - دوشنبه آغاز می‌گردید و سالانه یک میلیارد متر مکعب گاز به تاجیکستان انتقال می‌یافت. عملی گردیدن این سازشنامه امکان می‌داد که تاجیکستان از وابستگی یکجانبه به ازبکستان در این زمینه رهایی یابد. ولی چنین به نظر می‌رسید که مقامات جمهوری ازبکستان به استقرار روابط نزدیک تاجیکستان با حکومت برهان‌الدین ربانی و عملی گردیدن سازشنامه‌های امضا شده منفعت‌دار نیستند.

تغییر موضع نمودن عبدالرشید دوستم، فرمانده سابق جنبش ملی اسلامی افغانستان که از قوم ازبک است و با تاشکند روابط نزدیک داشت، تصادفی نبود.

یک هفته بعد از انجام سفر ربانی به دوشنبه دوستم که از متحدین اساسی دولت بود بر ضد او قیام کرد. این عامل باعث شد که جنگ به صفحات شمال افغانستان دامنه وسیع پیدا کرد و انتقال گاز از شبرغان (مرکز فرماندهی ژنرال دوستم در این شهر قرار داشت) آغاز نیافت. محققین به این عقیده‌اند که در ازبکستان از اتحاد احتمالی تاجیکان افغانستان و تاجیکستان بیم دارند. بعضی رسانه‌های گروهی خبری را درباره بیانیه احمدشاه مسعود پهن کرده‌اند که گویا نقشه دارد یک دولت تاجیکستان بزرگ را تشکیل دهد. از این رو مقامات ازبکی با تحکیم حکومت ربانی که از قوم تاجیک است، به طور غیرمستقیم مخالفت می‌ورزند. ولی این‌گونه بیانیه‌ها اگر وجود داشته باشند هم، بیشتر جنبه تبلیغاتی دارند. آنتونی هیمن صاحب‌نظر غربی در صفحات مجله مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز در این رابطه چنین می‌نویسد: «نباید صرفاً از روی ظاهر این بیانیه‌ها در مورد آنها قضاوت کرد، چراکه به تعبیر دیگر هدف از آنها وارد آوردن فشار بیشتر به رقبای سیاسی احمدشاه مسعود و تقویت اتحادیه‌ای در افغانستان شمالی است.»^(۱)

به‌طور جدی هیچ‌کس مسئله تشکیل تاجیکستان بزرگ را نگذاشته است. در بیانیه‌های ربانی و مسعود سخن تنها از یکپارچگی سرزمین افغانستان در حدود مرزهای امروزه به گوش می‌رسد. تقسیم افغانستان از کوه‌های هندوکش و تشکیل یک دولت ازبکی در شمال افغانستان از جانب عبدالرشید دوستم و نزدیکانش به نقشه گرفته شده بود. از جانب محافل غیررسمی ازبکستان هم ندهای تشکیل یک فدراسیون یا اتحاد با جماعت‌های ازبک‌نشین افغانستان، تاجیکستان و قرقیزستان به گوش می‌رسد.^(۲)

اسلام‌کریم‌اف البته به‌طور رسمی به‌این‌گونه ندها پاسخ مثبتی نداده است؛ ولی بی‌شبهه ادعای رهبری را در آسیای مرکزی دارد. بنابراین از نفوذ روسیه و ایران در تاجیکستان در تشویش است و به تاجیکستان با هر راه فشار وارد می‌کند. همین‌گونه فشار را به واسطه عبدالرشید دوستم به دولت اسلامی افغانستان هم روا می‌دید. در پیروزی طالبان از بالای نیروهای دولتی بخصوص در غرب کشور نقش دوستم زیاد است. اگرچه که او با طالبان پیمان همکاری امضا نکرده بود، هواپیماهای جنگی‌اش موضع‌های دولتی را در پایگاه هوایی شیندن و هرات بمباران به سقوط این شهرها مساعدت کردند. به نوشته روزنامه نزاویسیمایا گازی تا چاپ مسکو چنین عقیده‌ای وجود دارد که اگر ازبکستان از بی‌فعالیتی روسیه استفاده نکرده با دوستم سرگرم خوشامدگویی نمی‌شد و در افغانستان شمالی عملاً دولت کوچک اساس قومی داشته تشکیل نمی‌کرد، نیروهای دولتی متحداً با نیروهای دوستم امکان نمی‌دادند که طالبان به این شکل ظهور کنند.^(۳)

موقع جغرافیایی و محدودیتهای حمل و نقل تاجیکستان را از بسیار جهت با ازبکستان وابسته کرده است، و این عامل را کشور همسایه همچون واسطه فشار و شانتاژ استفاده می‌کند، وضع بحرانی افغانستان امکان نمی‌دهد که از طریق خاک آن تاجیکستان با پاکستان، ایران و از طریق آنها با دیگر کشورها تماس برقرار کند.

افغانستان به حیث منطقه حائل در صورت تأمین امنیت می‌تواند نقش بزرگ ترانزیتی را اجرا کند. تاجیکستان هم همین نقش را می‌تواند برای افغانستان و دیگر همسایه‌های جنوبی ایفا نماید.

مسئله دیگر که برای تاجیکستان تشویق‌آور است و به بحران افغانستان وابستگی دارد

مسئله قاچاق مواد مخدر از این کشور است. با تشدید بحران در افغانستان و تضعیف حکومت مرکزی میدان کشت این مواد به مراتب بالا رفته است. گروههای مختلف نظامی با احتمال قوی قسمت زیاد خراجات جنگ را از حساب فروش تریاک تأمین می‌کنند. از طرف دیگر برای دهقانان افغان نیز در شرایط موجود، کشت و فروش تریاک منبع اساسی زندگی شده است. طبق معلومات رسانه‌های گروهی میدان کشت مواد مخدر در سال ۱۹۹۶ نظریه سال ۱۹۹۵ ۹٪ زیاد شده است. همزمان در افغانستان آزمایشگاه و کارخانه‌ها برای تولید انواع گوناگون مواد مخدر ساخته می‌شوند. هفته‌نامه تاجیکستان چاپ دوشنبه با اتکا به معلومات کمیته سازمان ملل متحد برای نظارت نسبت به قاچاق مواد مخدر نوشته است که سالانه از افغانستان به بازار سیاه ۲۰۰ تن مواد مخدر (صادر) می‌شود. (۴)

با ظهور جنبش طالبان که یکی از وظایف اساسی خود را مبارزه به مقابل مواد مخدر اعلام کرده بود، در ابتدا نمایش کارانه مزارع کشت تریاک را خراب می‌کردند، کشت و تولید آن در بخشهای زیرنظارت آنها کم نشده بلکه زیاد شده است.

طبق معلومات سازمانهای بین‌المللی مبارزه به مقابل مواد مخدر همین اکتون ۹۳٪ مواد مخدر افغانستان در مناطق زیر نفوذ طالبان تولید می‌شود و در حدود ۲۰۰ خانواده یا یک میلیون نفر در این مناطق به کشت و تولید مواد مخدر مشغول‌اند. محقق فرانسوی آقای اولیویه روآ می‌نویسد: «چهره متمدن طالبان که به مقابل این شر (مواد مخدر ق. ای) مبارزه می‌کنند بسیار ساده‌لوحانه می‌باشد. هیچ‌کس نمی‌تواند دهقانان را از کشت تریاک بازدارد. در جنگ سردمداران به مقابل تاجران مواد مخدر پیش از همه مبارزه برای نظارت از بالای بازار آن به نظر می‌رسد. (۵)

یکی از راههای اساسی از طریق تاجیکستان مواد مخدر افغانستان را به کشورهای مشترک‌المنافع و بعداً به اروپا انتقال می‌دهد، مبارزه به مقابل قاچاق این مواد در تاجیکستان در سطح بسیار پایین قرار دارد. گذشته از این به احتمال قوی تعداد زیاد نمایندگان مقامات حفظ قانون و ترتیبات در این کار دست دارند. بنابراین مقدار بسیار ناچیز جنایات وابسته نگه‌داری، انتقال و فروش مواد مخدر ثبت می‌شوند. موافق معلومات کمیته گمرک جمهوری تاجیکستان سال ۱۹۹۵ تنها ۶۱ حادثه گذرانیدن مواد مخدر به قید گرفته شده است که مقدار

آن ۴۷/۶ کیلوگرام را تشکیل می‌کرد. سال ۱۹۹۶ با ۵۵ حادثه که مقدار عمومی مواد مخدر ۳۳۵ کیلوگرام بوده است. (۶)

ناوابسته از همه نواقص آمار رسمی جنایتهای مربوط به آماده کردن، نگهداری و فروش مواد مخدر در حال افزایش است. البته علت این در نوبت اول در وضع نابسامان جامعه، اوج‌گیری بیکاری در بین جوانان، فرو ریختن اقتصاد تاجیکستان است ولی به هیچ‌وجه نمی‌توان عامل تأثیر افغانستان را نادیده گرفت. اگر سال ۱۹۹۰ این قبیل جنایتها ۱/۲٪ تمام جنایتهای ثبت شده را تشکیل می‌کردند، سال ۱۹۹۵ این رقم به ۴/۸٪ رسیده است. باید یادآور شد که سال ۱۹۹۰ در زمان قدرت اتحاد شوروی آمار دقیق‌تر جنایت به قدر کافی موجود بود. (۷)

در کار مبارزه با قاچاق مواد مخدر مرزبانان روسیه مستقر در تاجیکستان سهم قابل توجه دارند. هفته‌نامهٔ وچرنی ویستی چاپ دوشنبه با نقل قول از یک دیپلمات روس نوشته است که: «تنها در ۸ ماه سال ۱۹۹۶ مرزبانان روسیه در مرز تاجیکستان و افغانستان ۳/۵ تن مواد مخدر را از قاچاقچیان مصادره کرده‌اند». (۸)

با وجود این مسئله قاچاق مواد مخدر مسئله‌ای است که حکومت تاجیکستان بی‌کمک مالی و تکنیکی سازمانهای بین‌المللی از عهدهٔ آن نمی‌آید. همزمان با مبارزه به مقابل آن در تاجیکستان می‌باید در افغانستان نیز به این مسئله توجه خاص نماید. ولی تا صلح و امنیت برقرار نگردد این کار ناممکن به نظر می‌رسد.

بنابراین باید در تاجیکستان برنامهٔ مخصوص مبارزه به مقابل مواد مخدر با کمک سازمان ملل متحد تهیه و عملی گردد. چرا که اکثر جوانان به قاچاق و فروش مواد مخدر مشغول‌اند. طبعاً مقدار معین آن در تاجیکستان می‌ماند و سال تا سال شمارهٔ معتادان مواد مخدر از جملهٔ جوانان می‌افزاید.

طبق گزارش عائد به انکشاف بشری در تاجیکستان که سال ۱۹۹۷ برنامهٔ انکشاف سازمان م.م. تهیه کرده است ۴۵-۴۰٪ جوانان به قاچاق و فروش مواد مخدر مشغول بوده دارای سن ۱۸-۲۴ ساله می‌باشند. (۹)

پیامد دیگری که می‌تواند دنبال‌گیر تاجیکستان شود احتمال ورود موج پناهندگان از

افغانستان می‌باشد. چرا که تا حال نشانه‌ای از ختم جنگ در افغانستان به نظر نمی‌رسد. بخصوص رهبران گروه طالبان معتقدند که با راه زوری (از طریق اعمال زور) از طریق جنگ بر تمام منطقه‌های افغانستان تسلط پیدا کنند و نظام اسلامی خاص خود را جاری سازند. کشورهای ذی‌نفع از قبیل پاکستان، عربستان سعودی، ایالات متحده آمریکا بخاطر منافع اقتصادی و ژئوپلیتیکی خود از هیچ کمکی برای طالبان اِیاء نمی‌ورزند.

در صورت انتقال جنگ به صفحات شمال افغانستان بخصوص به سرحدات تاجیکستان این کشور می‌تواند با مسئله پناهندگان افغانی روبه‌رو شود. تجربه جنگها در نزدیکی مرزهای افغانستان با ترکمنستان نشان داد که چنین احتمالی وجود دارد (بنابر اخبار رسانه‌های گروهی بیشتر از شش هزار افغان در ماه مه سال جاری در نتیجه شدت جنگها در ولایت بادغیس به ترکمنستان پناه یافته بودند).

همین اکنون ۶-۷ هزار پناهنده از افغانستان در تاجیکستان زندگی اختیار کرده‌اند. وضع بحرانی و اقتصاد فروریخته تاجیکستان توان پذیرش موج بزرگ پناهندگان را ندارد. بعضی تحلیلگران شماره احتمالی آنان را صدها هزار نفر تخمین می‌زنند. گذشته از این امکان دارد که هزاران جنگنده افغانی با سلاح به خاک تاجیکستان فرار کنند. این عامل می‌تواند وضع ناآرام تاجیکستان را باز هم ناآرامتر کند. نفوذ طالبان در مرزهای تاجیکستان و افغانستان می‌تواند به بیرون نیروهای مرزبان روسیه از تاجیکستان انجام یابد که امکان دارد تمام وضع ژئوپلیتیکی را در منطقه تغییر دهد. این مسئله از آن جهت هم قابل توجه است که جنگ در افغانستان بتدریج نشانه‌های قومی را دارد می‌گیرد. گروه طالبان از قوم پشتون پیشی گرفته است. چنین به نظر می‌رسد که بعضی گروهها و افراد مسلح پشتون در احزاب ائتلاف ضد طالبان بودند با طالبان می‌پیوندند. مثال روشن این عمل افراد مسلح عارفخان از جمعیت اسلامی افغانستان (رهبرش ب. ربانی) و بشیر بغلانی از حزب اسلامی حکمت‌یار شده می‌تواند.

اگر تعقیب و فشار در اساس منسوبیت ملی دوام کند وضعیت می‌تواند به کشورهای همسایه از جمله تاجیکستان تأثیر گذارد. چرا که به غیر از میلیونها نفر تاجیک بومی افغانستان مقدار زیاد تاجیکانی در افغانستان زندگی می‌کنند که در سالهای بعد از انقلاب بالشویکان به این سرزمین هجرت کرده‌اند و در سالهای اخیر تماسهای آنان با اقارب خود در تاجیکستان

مستحکم شده‌اند. آمار دقیقی دربارهٔ شمارهٔ مهاجرین در دست نیست. از روی معلومات بنیاد خیریهٔ «خراسان» در تاجیکستان تنها در ولایت تخار ۲۰ هزار نفر نامنویس شده‌اند که حاضرند به تاجیکستان برگردند. غیر از این در چهار - پنج سال اخیر مقیم بودن هزاران آوارهٔ تاجیک در افغانستان به هم بستگی ملی تاجیکستان دو کشور بی‌شبهه مساعدت کرده‌است.

به همین طریق بحران بسیار سالة افغانستان به ساحه‌های مختلف زندگی تاجیکستان تأثیر عمیق گذاشته است. تا زمانی که صلح و آرامش در افغانستان برقرار نشود، تاجیکستان پیامدهای منفی آن را احساس خواهد کرد. حل بحران افغانستان از بسیاری جهات مربوط به دولتهای بیگانه است که بعضی از آنها به‌طور آشکارا به کارهای داخلی افغانستان مداخله می‌کنند.

موضع حکومت تاجیکستان و جمهوری اسلامی ایران در قبال افغانستان بارها تأکید شده است. تنها از راه مذاکره، با شرکت تمام طرفهای درگیر با قطع مداخلهٔ خارجیان و تشکیل حکومت فراگیر که منافع تمام اقوام و ملیتهای ساکن افغانستان را دربرگیرد این بحران بیست و پنج ساله می‌تواند خاتمه یابد.

یادداشتها

۱. آنتونی هیمن. اهمیت افغانستان برای آسیای مرکزی - ۱۱ مجلهٔ مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال سوم، دورهٔ دوم، شمارهٔ ۵، سال ۱۳۷۳، صفحهٔ ۸۹.
۲. به مقالهٔ مذکور توجه کنید صفحهٔ ۹۰.
۳. «نی‌زویسمیه گازیت» ۹۷/۳/۲۰.
۴. هفته‌نامهٔ «تاجیکستان»، شمارهٔ ۸، فوریهٔ ۱۹۹۷.
۵. اولیویه روا، افغانستان: مفهوم طالبان - شریعت به اضافهٔ لولهٔ گاز - کامپس، شمارهٔ ۳، اینتارناس، ۱۹۹۷/۱/۱۶، ص ۳۹.
۶. هفته‌نامهٔ تاجیکستان، شمارهٔ ۸، فوریه ۱۹۹۷.
۷. تاجیکستان. حسابات مربوط رشد بشریت، ۱۹۹۶، ص ۱۲۹.
۸. هفته‌نامهٔ «وچرنی ویستی»، ۱۹۹۶/۱۰/۳۱.
۹. تاجیکستان، حسابات مربوط رشد بشریت، ۱۹۹۷، ص ۶۷.